

ŹRÓDŁA / SOURCES / QUELLEN

Radosław Gross

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska

radoslaw.gross@uwm.edu.pl • <https://orcid.org/0000-0003-4190-5415>

Efekty „polityki klasowej” na wsi w świetle notatki dyrektora Departamentu Rolnictwa i Leśnictwa Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego Leona Rzewowskiego z 20 czerwca 1950 r. skierowanej do Hilarego Minca

Effects of “class policy” in the countryside in the light of the note of Leon Rzewowski - the Director of the Department of Agriculture and Forestry of the State Economic Planning Commission dated June 20, 1950 addressed to Hilary Minc

Die Auswirkungen der „Klassenpolitik“ auf dem Lande im Lichte einer Notiz von Leon Rzewowski, dem Direktor der Land- und Forstwirtschaftsabteilung der Staatlichen Kommission für Wirtschaftsplanung vom 20. Juni 1950 an Hilary Minc

Słowa kluczowe: stalinizm, wieś, chłopci, „walka klasowa”, ucisk fiskalny

Keywords: stalinism, village, peasants, “class struggle”, fiscal oppression

Schlüsselwörter: Stalinismus, Dorf, Bauern, „Klassenkampf”, fiskalische Unterdrückung

STRESZCZENIE

Ważnym elementem stalinowskiej polityki wobec wsi w Polsce było przeniesienie tzw. walki klasowej do środowiska wiejskiego. Rozbicie i skłócenie wsi, pozwalało rządzącym lepiej ją kontrolować. Za wrogą część wsi uznano bogatszych chłopów nazywanych „kułakami”. W „walce klasowej” na wsi wykorzystano przede wszystkim narzędzia ekonomiczne. Ucisk fiskalny wsi był elementem szerszych założeń gospodarczych, zgodnie z którymi środki tak pozyskane służyć miały do finansowania inwestycji przemysłowych. Ucisk ten był realizowany m.in. poprzez system obciążeń nierównomiernie rozłożonych na społeczność wiejską. Pokrzywdzoną

grupą byli właściciele większych gospodarstw. Skutki tej polityki szczególnie mocno odczuli chłopi na Warmii i Mazurach, gdzie w strukturze powierzchniowej dominowały gospodarstwa średnie i większe obszarowo. Po przystąpieniu do kolektywizacji i rozpoczęciu planu sześcioletniego wykształcono główne założenia „polityki klasowej” na wsi, które w kolejnych latach rozwinęto.

ABSTRACT

An important element of the Stalinist policy towards the countryside in Poland was the transfer of the so-called class struggle to the village environment. The destruction and disruption of the country, allowed the government to better control it. Richer peasants called “kulaks” were considered as the enemy part of the country. In the “class struggle” in the country, mainly economic devices were used. The fiscal oppression of the country was an element of broader economic assumptions, according to which the funds thus obtained should be used to finance industrial investments. This oppression was realized, among other things, through the system of burdens unevenly distributed to the country community. The affected group were the owners of larger farms. The effects of this policy were felt particularly strong by the peasants in Warmia and Mazury, where the surface structure was dominated by medium and larger farms. After joining collectivization and starting the six-year plan, the main assumptions of “class policy” in the country were formed and developed in the following years.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein wichtiges Element der stalinistischen Dorfpolitik in Polen war die Verlagerung des sogenannten Klassenkampfes in die ländliche Umgebung. Die Zersplitterung und Streitigkeiten des Dorfes ermöglichte es den Herrschenden, es besser zu kontrollieren. Als feindlichen Teil des Dorfes wurden die wohlhabenderen Bauern anerkannt, die als „Kulaken“ bezeichnet wurden. Im „Klassenkampf“ auf dem Lande wurden vor allem ökonomische Werkzeuge eingesetzt. Die finanzielle Not des Dorfes war ein Element der umfassenden wirtschaftlichen Annahmen, nach denen, die so gewonnenen Mittel zur Finanzierung von Industrieinvestitionen verwendet werden sollten. Diese Unterdrückung wurde u.a. durch ein System von Lasten realisiert und auf die ländliche Gemeinschaft ungleich verteilt. Geschädigte Gruppe waren die Besitzer größerer landwirtschaftlicher Betriebe. Die Auswirkungen dieser Politik betrafen besonders die Bauern in Ermland und Masuren, wo in der Flächenstruktur mittlere und größere landwirtschaftliche Betriebe dominierten. Nach der Kollektivierung und dem Beginn des Sechsjahresplans wurden die Grundannahmen der „Klassenpolitik“ auf dem Lande entwickelt und in den folgenden Jahren ausgedehnt.

W połowie 1950 r., na miesiąc przed formalnym uchwaleniem przez sejm ustawy o planie sześcioletnim¹, dyrektor Departamentu Rolnictwa i Leśnictwa Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego (PKPG) Leon Rzendowski² skierował notatkę do przewodniczącego PKPG, wicepremiera Hilarego Minca³, w której

¹ Ustawa z 21 VII 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950–1955, „Dziennik Ustaw” (dalej: Dz.U.) 1950, nr 37, poz. 344.

² Leon Rzendowski (1915–1997) – pracownik resortu rolnictwa PKWN (1944), p.o. kierownika Centralnego Biura Kontroli Prasy w MBP (29 I – 14 II 1945), dyrektor Departamentu Rolnictwa CUP (1945–1949), dyrektor Departamentu Rolnictwa i Leśnictwa PKPG (1 IV 1949 – 29 V 1951), podsekretarz stanu w ministerstwie rolnictwa (29 V 1951 – 27 IV 1957), wiceprezes GUS (27 III 1957 – 31 XII 1973), doktor nauk ekonomiczno-rolniczych (1964).

³ Hilary Minc (1905–1974) – wówczas: poseł na Sejm Ustawodawczy 1947–1952, wiceprezes Rady Ministrów, przewodniczący Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, członek Prezydium Rządu, do 27 V 1950 r. przewodniczący Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów, czł. Biura Politycznego KC PZPR, czł. Sekretariatu BP KC PZPR.

w sposób syntetyczny zreferował dotychczasowe metody zastosowane w kraju przez aparat partyjno-państwowy w realizacji tzw. polityki klasowej na wsi i jej efekty⁴. Jednym z głównych założeń tej polityki było zwalczanie tzw. gospodarstw kułackich, nazywanych niekiedy w oficjalnych dokumentach kapitalistycznymi. Za takie najczęściej uznawano większe warsztaty rolne, w których wykorzystywano najemną siłę roboczą, choć z dokładnym ich zdefiniowaniem trudności mieli członkowie ówczesnego aparatu partyjnego, szczególnie na szczeblu lokalnym, gdzie przebiegał rzeczywisty „front walki klasowej”. Walka ta miała doprowadzić do podziału społeczności wiejskiej, likwidacji tzw. gospodarstw kułackich, włączenia części ich gruntów, tzw. nadwyżek do państwowych gospodarstw rolnych⁵. Z czasem okrojone gospodarstwa „kułackie” miały być włączone do spółdzielni produkcyjnych. Walka klasowa była więc jednym z narzędzi kolektywizacji i poszerzania powierzchni obszarowej tzw. uspołecznionego sektora na wsi.

W biurze podawczym gabinetu Minca wspomniana notatka Rzendowskiego została zatytułowana eufemistycznie: „w sprawie poszczególnych problemów wsi”. Paradoksalnie, notatka rzeczywiście opisywała problemy wsi, ale z punktu widzenia jej bogatszych gospodarstw. Problemy te, konsekwentnie pogłębiane przez władze komunistyczne, jak czas pokazał, stały się jedną z przyczyn głębokiego kryzysu wsi w Polsce w okresie jej kolektywizacji. Rzendowski w szesnastu punktach krótko opisał główne pola „walki klasowej” na wsi podjętej przez rządzących do połowy 1950 r.: „1) Obciążenia podatkowe i FOR [własc. SFOR – Społeczny Fundusz Oszczędnościowy Rolnictwa], 2) Ubezpieczenia rzeczowe, 3) Opłaty za usługi maszynowe, 4) Różnicowanie odszkodowania za wykup ziemi, 5) Koszty elektryfikacji wsi, 6) Sprzedaż nawozów sztucznych, 7) Planowe zakupy zbóż, 8) Przednówkowe przydziały mąki, 9) Lokalna dystrybucja artykułów deficytowych, 10) Akcja kontraktacyjna, 11) Polityka kredytowa, 12) Pomoc sąsiedzka, 13) Regulacja gospodarstw chłopskich, 14) Wydzierżawianie gruntów niezagospodarowanych, 15) Opłaty radiowe, 16) Porzucanie gospodarstw przez bogaczy”. Tylko ostatni punkt notatki Rzendowskiego poruszał sprawę bezpośrednich skutków tzw. polityki klasowej – porzucania gospodarstw przez zdesperowanych chłopów przygniecionych obciążeniami nałożonymi przez państwo.

Spośród wymienionych w notatce narzędzi tzw. polityki klasowej największe znaczenie miał podatek gruntowy wraz z obowiązkowymi składkami na Społeczny

⁴ Pierwsze elementy tej polityki były wprowadzane przez władze od przełomu 1944 i 1945 r. po utworzeniu Związku Samopomocy Chłopskiej (ZSCh) – zob. R. Gross, *Związek Samopomocy Chłopskiej na olsztyńskiej wsi (1945–1948). Początki „polityki klasowej”*, „Echa Przeszłości” 2018, t. XIX/1, s. 203–214. Na temat okoliczności utworzenia ZSCh – zob. S. Jarecka-Kimłowska, *Z problemów spółdzielczości wiejskiej w Polsce w latach 1944–1957*, Warszawa 1977, s. 22, 24.

⁵ Temu służyć miała m.in. tzw. regulacja gospodarstw w 1948 r. przeprowadzona w myśl specjalnej instrukcji (Instrukcja Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych z 12 V 1948 r. wydana w porozumieniu z ministrami: ziem odzyskanych, odbudowy i leśnictwa o regulacji gruntów na obszarze Ziemi Odzyskanych oraz byłego Wolnego Miasta Gdańska, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych” 1948, nr 12, poz. 49). Warto dodać, że duża część przejętych gruntów stała się odłogami.

Fundusz Oszczędnościowy Rolnictwa (SFOR), oraz tzw. planowy skup zboża, będący formą obciążeń rzeczowych. Właściwy podatek gruntowy wprowadzony w 1946 r. oraz SFOR utworzony w 1948 r. miały charakter progresywny. W miarę upływu lat progresja stóp podatkowych i wkładów na SFOR stawała się coraz silniejsza. W 1946 r. stopę podatkową, w zależności od dochodowości gospodarstwa, ustalono na poziomie od 4 do 8% podstawy opodatkowania (skala progresji wyniosła 1:2, czyli na gospodarstwa o najwyższym przychodzie szacunkowym nałożono dwukrotnie wyższą stopę podatkową niż na gospodarstwa o przychodzie objętym najniższą stopą podatkową). Wskaźnik ten corocznie zwiększano. W 1950 r. stopę podatkową ustalono na poziomie od 2 do 20%, czyli skala progresji wyniosła już 1:10⁶. Podnoszenie skali progresji świadczy o tym, jak ważnym narzędziem władz w tzw. walce klasowej stało się różnicowanie obciążeń podatkowych. W 1950 r. gospodarstwa o najwyższym przychodzie szacunkowym (nazywane „kułackimi”) wносиły z hektara dziesięciokrotnie wyższy podatek gruntowy niż gospodarstwa o przychodzie najniższym.

Skalę swoistego „wyzysku” gospodarstw większych obszarowo podniosły wspomniane wkłady na SFOR⁷. Obowiązek wnoszenia składek nałożono na gospodarstwa o wyższym przychodzie szacunkowym. W 1948 r. składki wyniosły od 100 do 130% wymiaru podatku gruntowego, w 1949 od 70 do 140%, a w 1950 r. od 20 do 130%⁸. W ten sposób właściciele gospodarstw większych obszarowo, poza podatkiem gruntowym, byli zmuszeni corocznie uiszczać jeszcze wyższe kwoty na SFOR. Dla wielu z nich mechanizm ten był rujnujący. Decydowali się więc na porzucanie gospodarstw, o czym w ostatnim punkcie notatki wspomina Leon Rzendowski.

Poza podatkiem gruntowym i składkami na SFOR ważnym narzędziem tzw. polityki klasowej były obciążenia rzeczowe, które nie licząc 1945 r. i ukrytych jego form w postaci częściowej realizacji podatku gruntowego w zbożu po 1946 r.⁹, zaczęto wprowadzać dopiero w 1950 r. Do czasu sporządzenia publikowanej notatki miały charakter „planowego skupu” zboża opartego o zorganizowaną akcję aparatu partyjnego, w którą zaangażowano tzw. czynnik społeczny (tzw. trójki społeczne)¹⁰.

⁶ Ustawa z 28 VI 1950 r. o podatku gruntowym, Dz.U. 1950, nr 27, poz. 250.

⁷ Ustawa z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania, Dz.U. 1948, nr 10, poz. 74.

⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z 3 VII 1950 r. w sprawie obowiązku społecznego oszczędzania oraz ustalenia stawki oszczędnościowej dla uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego na rok 1950, Dz.U. 1950, nr 27, poz. 253.

⁹ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 30 III 1945 r. o obowiązku świadczeń rzeczowych na rok gospodarczy 1945/1946, Dz.U. 1945, nr 14, poz. 78; Ustawa z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego, Dz.U. 1947, nr 43, poz. 224; Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 VII 1947 r. o obowiązku uiszczenia przez niektóre gospodarstwa rolne podatku gruntowego w ziemiopłodach, Dz.U. 1947, nr 55, poz. 296.

¹⁰ Początkowo plany skupu były zatwierdzane przez zebrania gromadzkie, a chłopcy podejmowali indywidualne zobowiązania. W przypadku, gdy dobrowolne zobowiązania nie pokrywały narzuconego planu skupu zmuszano chłopów do przyjmowania wyższych zobowiązań. Kontrola wykonania zobowiązań została powierzona tzw. trójkom gromadzkim. W połowie 1950 r. państwowy plan skupu z podziałem na województwa ustaliło prezydium rządu. Na jego podstawie ustalano plany powiatowe i gminne. Gminne rady narodowe rozdzielały ustalone wielkości poszczególnym gromadom. Plan nie uwzględniał rzeczywistych możliwości produkcyjnych gospodarstw chłopskich, lecz wynikał z centralizacji planowania

Jednak w kolejnych latach obciążenia rzeczowe twórczo rozwinięto tworząc system obowiązkowych dostaw usankcjonowany dekretami i ustawami¹¹.

Jak wynika z notatki Leona Rzendowskiego wachlarz działań podjętych wobec chłopów przez aparat partyjno-rządowy w ramach tzw. polityki klasowej był bardzo szeroki i nie ograniczał się wyłącznie do podatku gruntowego, SFOR i skupu zboża. W politykę tę włączono m.in. obowiązkowe ubezpieczenia majątkowe, wprowadzając dla gospodarstw o niższej przychodowości (do 40 q żyta) 10% bonifikatę, a dla gospodarstw o wyższej przychodowości (powyżej 180 q) podwyższono składki o 22%. „Klasowo” zróżnicowano również opłaty wnoszone przez chłopów za usługi spółdzielczych ośrodków maszynowych (tzw. SOM-ów). Po przejściu zarządu nad SOM-ami przez Centralę Rolniczą Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” (CRS) w 1948 r. cennik usług ustalany dotychczas przez poszczególne komisje Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” został scentralizowany i narzucony odgórnie¹². Dyrektywy kierowane przez CRS do ośrodków maszynowych, mówiące o tym, aby przede wszystkim obsługiwały gospodarstwa małorolne, po cenach zaniżonych, niepokrywających kosztów własnych, w efekcie doprowadziły do ogromnych strat finansowych SOM-ów. Były to jednak koszty wkalkulowane przez ówczesną władzę w tzw. walkę klasową na wsi¹³.

Klucz „klasowy” zastosowano także w innych formach obciążeń wsi, np.: w kosztach ponoszonych przez chłopów (w elektryfikacji, radiofonizacji), wypłacanych odszkodowaniach, zaopatrzeniu w deficytowe towary i środki produkcji rolnej, w kontraktacji upraw, ale także w różnych formach pomocy kierowanej przez państwo na wieś, np. przy udzielaniu kredytów. Elementem „polityki klasowej” był także system pomocy sąsiedzkiej, co Rzendowski wyraźnie podkreślał w swej notatce. Początkowo głównym celem tej akcji była pomoc chłopom pozbawionym sprzężaju w szybkim zagospodarowaniu gruntów, której udzielać mieli gospodarze dysponujący siłą pociągową i sprzętem rolniczym¹⁴. Za świadczenia z tytułu pomocy odgórnie

i dążenia do zwiększenia podaży zboża na rynku – zob. Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), zespół: Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), sygn. 237/XII-17, *Okólnik KC o pomocy organizacji partyjnych w akcji skupu zboża (projekt)*, 22 XII 1949 r., k. 115; D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopci*, Warszawa 1998, s. 172–173; R. Gross, *Obciążenia gospodarstw chłopskich na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956*, „Echa Przeszłości” 2015, t. XVI, s. 195–221.

¹¹ Dekret z 23 VII 1951 r. o planowym skupie zbóż, Dz.U. 1951, nr 39, poz. 297; Ustawa z 10 VII 1952 r. o obowiązkowych dostawach zbóż, Dz.U. 1952, nr 32, poz. 214; Dekret z 8 X 1951 r. o zabezpieczeniu dostaw ziemniaków ze zbiorów 1951 r., Dz.U. 1951, nr 52, poz. 368; Ustawa z 15 II 1952 r. o obowiązkowych dostawach zwierząt rzeźnych, Dz.U. 1952, nr 8, poz. 46; Dekret z 24 IV 1952 r. o obowiązkowych dostawach mleka, Dz.U. 1952, nr 22, poz. 142.

¹² S. Jarecka-Kimłowska, op. cit., s. 79–80; R. Gross, *Przemiany gospodarcze wsi na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, Olsztyn 2019, s. 583–584.

¹³ AAN, zespół: Ministerstwo Rolnictwa (dalej: MR), *Protokół posiedzenia Kolegium Ministerstwa Rolnictwa z 21 VIII 1951 r.*, sygn. 1632/14, k. 13.

¹⁴ Dekret z 12 IX 1947 r. o pomocy sąsiedzkiej w rolnictwie, Dz.U. 1947, nr 59, poz. 320.

ustalono normy wynagrodzeń¹⁵. Jednak od 1948 r. pomoc sąsiedzka stała się jednym z wielu narzędzi „walki klasowej” na wsi i dodatkowych obciążeń nakładanych na gospodarstwa większe obszarowo i zamożniejsze¹⁶. Od tego roku sukcesywnie obniżano opłaty, które właściciele mniejszych gospodarstw uiszczali właścicielom większych gospodarstw za świadczoną pomoc. Warto dodać, że w październiku 1950 r., już po sporządzeniu notatki przez Rzendowskiego, ponownie obniżono opłaty, a w 1954 r., cennik za usługi ustalony w kilogramach żyta zastąpiono cennikiem w złotych¹⁷.

Innym narzędziem tzw. polityki klasowej zastosowanym przez władze do 1950 r. była tzw. regulacja gospodarstw przeprowadzona w 1948 r. polegająca na ich redukcji obszarowej. Jej zasadniczego celu nie ukrywał w swej notatce Rzendowski. Ograniczenia obszarowe miały być elementem „walki klasowej”, swoistego odgórnego procesu „rozkułaczania” większych, nowych gospodarstw osadniczych („nowokułackich”) na tzw. Ziemiach Odzyskanych, w tym także na Warmii i Mazurach. Przejęte nadwyżki ziemi przekazywano Państwowym Gospodarstwom Rolnym, które miały ogromne trudności w zagospodarowaniu ich. W efekcie wspomniana „regulacja” doprowadziła do wzrostu gruntów niezagospodarowanych, które z czasem stały się nieużytkami. Inne nieużytki, w myśl nowej polityki rolnej, starano się na preferencyjnych warunkach przekazywać w uprawę chłopom bezrolnym, małorolnym i średniorolnym, o czym Rzendowski również wspomina w swej notatce.

„Polityka klasowa” na wsi, jak już wspomniano, doprowadziła do zjawiska zrzekania się i porzucania gospodarstw, szczególnie gospodarstw osadniczych na tzw. Ziemiach Odzyskanych, gdzie warsztaty rolne posiadały stosunkowo większe powierzchnie od gospodarstw na tzw. ziemiach dawnych, a nowych właścicieli nie łączyły z nimi więzy rodzinne, nie stanowiły one ich ojcowizn. Wobec ucisku fiskalnego chłopci ci łatwiej więc podejmowali decyzję o zrzeczeniu się lub porzuceniu gospodarstw. Duża część chłopów ubiegała się także o ograniczenie powierzchni gospodarstw, co w związku z progresją w obowiązkowych świadczeniach, miało uchronić ich przed sankcjami administracyjnymi. Innym sposobem, do którego uciekali się chłopci było dzielenie gospodarstw, a także „dzika” uprawa gruntów niezasiedlonych,

¹⁵ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 5 III 1948 r. wydane w porozumieniu z Ministrami Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych w sprawie norm wynagrodzenia za świadczenia z tytułu pomocy sąsiedzkiej w rolnictwie oraz uiszczania w gotówce równowartości opłat oznaczonych w zbożu, Dz.U. 1948, nr 11, poz. 88.

¹⁶ M. Nadolski, *Pośrednie metody kolektywizacji wsi polskiej*, w: *Opór chłopów przeciw kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, red. F. Gryciuk, Siedlce 1997, s. 77–78.

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 19 X 1950 r. w sprawie norm wynagrodzenia za świadczenia z tytułu pomocy sąsiedzkiej w rolnictwie oraz uiszczania w gotówce równowartości opłat oznaczonych w zbożu, Dz.U. 1950, nr 51, poz. 475; Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z 20 III 1954 r. w sprawie norm wynagrodzenia za świadczenia z tytułu pomocy sąsiedzkiej w rolnictwie, Dz.U. 1954, nr 14, poz. 53. Zmiany z 1954 r. zmierzały też do tego, aby odpłatność uiszczana przez biedniejszych chłopów chłopom zamożniejszym za wypożyczenie koni były stosunkowo wysokie. Takie ustalenie systemu opłat skłaniać miało mało- i średniorolnych chłopów do łączenia pól i zespołowego podpisywania umów z POM-ami na mechaniczną uprawę, co miało być pierwszym krokiem w kierunku tworzenia spółdzielni produkcyjnych – zob. R. Gross, *Przemiany gospodarcze wsi...*, s. 377–378.

szczególnie na ziemiach wcielonych, gdzie w związku z nienajlepszymi wynikami osadnictwa rolnego, takich gruntów nie brakowało¹⁸.

Cel notatki przygotowanej przez Rzendowskiego – dyrektora Departamentu Rolnictwa Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, wydaje się oczywisty. Minc u progu planu sześcioletniego, zakładającego forsowną industrializację kraju, chciał mieć dokładną informację na temat możliwości dalszego drenażu ekonomicznego wsi, a także możliwości jej tzw. uspołdzielczania. Notatka Rzendowskiego była więc jednym z tych dokumentów, które prawdopodobnie pomogły Mincowi podjąć decyzję o dalszym zaciskaniu „pętli” fiskalnej na rolnictwie indywidualnym, szczególnie na gospodarstwach większych, towarowych. Taka polityka doprowadziła do stworzenia na wzór sowiecki mechanizmu nieekwiwalentnej wymiany, w którym bogatsza część wsi współfinansowała industrializację kraju¹⁹, mechanizmu, który poprzez zastosowanie narzędzi ekonomicznych w „rozkułaczaniu”, ułatwił jednocześnie kolektywizację. Świadczy o tym chociażby wprowadzony w kolejnych latach nowy mechanizm naliczania podatku gruntowego oraz usankcjonowanie obowiązkowych dostaw, co w okresie planu sześcioletniego pozwoliło rządzącym na większą niż dotychczas ekonomiczną eksploatację wsi²⁰.

Warto też podkreślić, że przedstawione przez Rzendowskiego narzędzia wyzysku gospodarstw większych obszarowo w sposób szczególny dotknęły warsztaty rolne na Warmii i Mazurach, gdzie z powodu niedoludnienia i trudności w zagospodarowaniu wykształciła się po wojnie specyficzna struktura powierzchniowa gospodarstw, różniąca ten region od pozostałej części kraju²¹. Dominowały gospodarstwa średnie i większe obszarowo, co prowadziło do obciążania rolników wyższymi świadczeniami, niż w województwach na tzw. ziemiach starych²².

Wartość naukowa publikowanego dokumentu polega na tym, że w sposób kompleksowy przedstawia narzędzia tzw. polityki klasowej na wsi stosowane w połowie

¹⁸ AAN, Centralny Urząd Planowania, sygn. 192/4218, *Rodziny osiedlone i zrzekające się gospodarstw rolnych i działek I I 1948 – I I 1949 r.*, k. 60; R. Gross, *Opuszczanie i porzucanie gospodarstw rolnych na Warmii i Mazurach w okresie kolektywizacji wsi (1948–1956)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” (dalej: KMW) 2018, nr 3(301), s. 509–523; idem, *Przemiany gospodarcze wsi...*, s. 199, 395–397; T. Skonieczny, *Zrzekanie się gospodarstw rolnych na ziemiach zachodnich i północnych w okresie intensywnej kolektywizacji (1948–1956)*, w: *Demografia i społeczeństwo Ziemi Zachodnich i Północnych 1945–1995. Próba bilansu*, red. E. Frątczak i Z. Strzelecki, Warszawa 1996, s. 538; P. Dziurzyński, *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych*, Warszawa 1983, s. 370.

¹⁹ R. Gross, *Soviet sources of the economic policy in Poland in 1947–1956*, „Echa Przeszłości” 2023, t. XXIV/1, s. 200 i n.

²⁰ Wskaźnik wzrostu norm przychodowości podatkowej w latach 1950–1955 podwoił się. Zjawisko to w głównej mierze było skutkiem ucisku fiskalnego gospodarstw większych obszarowo – zob. R. Winiewska, *Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce 1944–1955*, Warszawa 1961, s. 92–93; R. Gross, *Przemiany gospodarcze wsi...*, s. 349.

²¹ B. Wilamowski, J. Mucha, *Osadnictwo wiejskie w województwie olsztyńskim po roku 1945*, KMW 1961, nr 2, s. 195.

²² Na Warmii i Mazurach w 1950 r. największy odsetek stanowiły gospodarstwa o powierzchni od 7 do 10 ha (30,5%) oraz od 10 do 14 ha (28,3%), co przy progresji zwiększało średnie obciążenie gospodarstw. W kraju dominowały gospodarstwa o powierzchniach od 3 do 5 ha (20,8%) – zob. *Rocznik statystyczny województwa olsztyńskiego 1963*, Olsztyn 1964, s. 140–141.

1950 r. O jego wartości decyduje również to, że był sporządzony przez Leona Rzenowskiego, dyrektora Departamentu Rolnictwa i Leśnictwa PKPG – głównego urzędu decydującego o kierunkach polityki gospodarczej państwa i został przesłany do Hilarego Minca – przewodniczącego PKPG, wicepremiera, osoby kreującej ówczesną politykę gospodarczą w Polsce. Był dokumentem przeznaczonym do użytku wewnętrznego, który trafił do Kancelarii Tajnej Urzędu Rady Ministrów do zespołu akt: Gabinet I Zastępcy Prezesa Rady Ministrów Hilarego Minca. Walorem dokumentu jest więc nie tylko to, że został wytworzony i trafił do osób podejmujących wówczas kluczowe decyzje dotyczące polityki wobec wsi, ale także to, że jego treści nie budzą większych zastrzeżeń pod względem wiarygodności zawartych w nim informacji.

Publikowana notatka, mimo wspomnianych wyżej walorów wiarygodności wymaga jednak pewnych sprostowań. W jej pierwszym punkcie „Obciążenia podatkowe i FOR” przedstawiono grupy gospodarstw ustalone według kryteriów ustanowionych w 1950 r. Tymczasem w latach 1946–1949 przy naliczaniu stopy podatku gruntowego stosowano inną klasyfikację grup gospodarstw. Stąd publikując notatkę Rzendowskiego, dla lepszego zrozumienia i poprawnej analizy zawartych w niej treści, konieczne okazało się „uzupełnienie” tabeli o dodatkową kolumnę zawierającą właściwe grupy gospodarstw odpowiadające stopom podatkowym dla lat 1946–1949. W ten sposób czytelnik będzie miał właściwe rozeznanie co do rzeczywistych obciążeń dla poszczególnych grup gospodarstw w latach 1945–1949.

Przygotowując tekst do publikacji starano się zachować styl oryginału. Ograniczono interwencję jedynie do interpunkcji, błędów ortograficznych, oczywistych literówek itp. Legenda zamieszczona na końcu dokumentu zawiera nazwę archiwum, nazwę zespołu, sygnaturę akt, numerację kart, a także określa formę zewnętrzną dokumentu.

NOTATKA DLA OB. VICE-PREMIERA

T r e ś ć

1. Obciążenia podatkowe i FOR
2. Ubezpieczenia rzeczowe
3. Opłaty za usługi maszynowe
4. Różnicowanie odszkodowania za wykup ziemi
5. Koszty elektryfikacji wsi
6. Sprzedaż nawozów sztucznych
7. Planowe zakupy zbóż
8. Przednówkowe przydziały mąki
9. Lokalna dystrybucja artykułów deficytowych
10. Akcja kontraktacyjna
11. Polityka kredytowa
12. Pomoc sąsiedzka
13. Regulacja gospodarstw chłopskich
14. Wyzdzielanie gruntów niezagospodarowanych
15. Opłaty radiowe
16. Porzucanie gospodarstw przez bogaczy

20.6.1950 r.

1. Obciążenia podatkowe i FOR

Podatek gruntowy²³, a od roku 1948 również Społeczny Fundusz Oszczędnościowy Rolnictwa, jest jednym z ważniejszych narzędzi polityki klasowej na wsi. Wyrazem tego jest silnie progresywna stopa podatku i funduszu w stosunku do szacunkowej przychodowości gospodarstw, będącej podstawą wymiaru:

²³ Po dokonaniu nieuczciwej, tzw. społecznej klasyfikacji gruntów w 1949 r., zawiązującej klasy gruntów chłopskich, władze wykorzystały jej wyniki do naliczania podatku gruntowego, a w kolejnych latach do oszacowania w gospodarstwach chłopskich wymiaru zboża i innych plodów rolnych objętych obowiązkowymi dostawami (szerzej na temat celów przeprowadzenia społecznej klasyfikacji gruntów i jej skutków – zob. D. Jarosz, op. cit., s. 165–171; R. Gross, *Społeczna klasyfikacja gruntów na Warmii i Mazurach w 1949 roku i jej skutki*, KMW 2015, nr 1, s. 91–110). Warto przypomnieć, że od 1950 r. zmieniono mechanizm naliczania podatku gruntowego. Podstawę opodatkowania stanowił przychód szacunkowy wyrażony w złotych. Obliczany był przez pomnożenie liczby hektarów gospodarstwa, dla każdej klasy gruntów i dla każdego rodzaju użytków z osobna przez normę przeciętnego przychodu szacunkowego. Norma wyrażała, określony w złotych, ogół pożytków przypadających średnio na 1 ha gruntów. Obszar Polski podzielono na trzy okręgi gospodarcze, każdy okręg na cztery strefy ekonomiczne, a użytki rolne na sześć klas. Rada Ministrów w drodze rozporządzenia zaliczała poszczególne powiaty do jednego z trzech okręgów gospodarczych oraz ustalała wspomnianą wyżej normę – zob. Ustawa z 28 VI 1950 r. o podatku gruntowym, Dz.U. 1950, nr 27, poz. 250, art. 7, ust. 1–5.

<i>Grupa gospod.</i> ²⁶ [dla roku 1950 – R.G.]	<i>Grupa gospod.</i> ²⁷ [dla lat 1946–1949]	Podatek gruntowy					SFOR			
		1946	1947	1948	1949	1950	1948	1949	1950	
Do 20 [tys. zł–R.G.]	<i>Do 10 [q żyta]</i>	4	4	3	2	2	–	–	–	
Ponad 20–40	<i>Ponad 10–20</i>	4	6	5	3	3	–	–	–	
Ponad 40–60	<i>Ponad 20–30</i>	5	8	6	4	4	–	–	–	
Ponad 60–80	<i>Ponad 30–40</i>	5	10	8	5	5	–	–	–	
Ponad 80–100	<i>Ponad 40–50</i>	5	10	10	6	7	–	–	–	
Ponad 100–120	<i>Ponad 50–60</i>	6	12	12	8	9	–	–	–	
Ponad 120–140	<i>Ponad 60–70</i>	6	12	12	10	10	100	–	–	
Ponad 140–160	<i>Ponad 70–80</i>	6	12	12	10	11	100 ²⁸	–	–	
Ponad 160–180	<i>Ponad 80–90</i>	6	12	12	12	12	100 ²⁹	70	–	
Ponad 180–200	<i>Ponad 90–100</i>	6	12	12	12	13	100 ³⁰	70	–	
Ponad 200–220	<i>Ponad 100–110</i>	7	14	14	12	15	110	80	–	
Ponad 220–240	<i>Ponad 110–120</i>	7	14	14	12	15	110	80	–	
Ponad 240–260	<i>Ponad 120–130</i>	7	14	14	12	15	110	80	20	
Ponad 260–280	<i>Ponad 130–140</i>	7	14	15	15	16	130	80	30	
Ponad 280–300	<i>Ponad 140–150</i>	7	14	15	15	16	130	80	40	
Ponad 300–320	<i>Ponad 150–160</i>	7	16	16	16	16	130	90	60	
Ponad 320–340	<i>Ponad 160–170</i>	7	16	16	16	16	130	90	70	
Ponad 340–360	<i>Ponad 170–180</i>	7	16	16	16	17	130	90	80	
Ponad 360–380	<i>Ponad 180–190</i>	7	16	17	17	17	130	130	90	

²⁶ W tej kolumnie tabeli Rzendowski wyszczególnił grupy gospodarstw określone w 1950 r. na nowych zasadach. Dla celów wymiaru podatku gruntowego gospodarstwa podzielono na grupy według przychodu szacunkowego wyrażonego w tys. zł. Przychód obliczany był przez pomnożenie liczby hektarów gospodarstwa, dla każdej klasy gospodarstwa, i dla każdego rodzaju użytków z osobna przez normę przeciętnego przychodu szacunkowego. Norma wyrażała określony w złotych ogół pożytków, uzyskanych z eksploatacji gospodarstwa rolnego, przypadających średnio na 1 ha gruntów (Rozporządzenie Rady Ministrów z 3 VII 1950 r. w sprawie ustalenia stawek podatku gruntowego dla celów wymiaru podatku gruntowego na rok 1950, Dz.U. 1950, nr 27, poz. 252). Szef Departamentu Rolnictwa PKPG, przygotowując notatkę, „sztucznie” przeniósł nowe grupy gospodarstw ustalone w 1950 r. na lata poprzednie (1946–1949), gdy podstawę opodatkowania stanowił przychód szacunkowy z gospodarstwa z roku poprzedzającego rok podatkowy, wyrażony w kwintalach żyta. Realna wysokość podstawy opodatkowania konkretnego gospodarstwa rolnego w danej gromadzie zależała wówczas od czterech czynników: a) od jego wielkości i struktury użytków rolnych (od 4 do 8% podstawy opodatkowania w 1946 r., od 4 do 16% w 1947 r., od 3 do 18% w 1948 r., od 2 do 18% w 1949 r.), b) od strefy ekonomicznej (jednej z trzech), do której została zaliczona gmina, na terenie której znajdowało się gospodarstwo, c) od grupy gospodarstw, do której zaliczono gromadę, w której było położone gospodarstwo (ziemniaczano-żytnia, zbożowo-hodowlana, ogrodniczo-hodowlana), d) od wysokości normy podstawowej i ceny kwintala żyta ustalonej centralnie dla powiatu, na którego terenie położone było dane gospodarstwo, zob. Dekret z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, Dz.U. 1946, nr 19, poz. 128; Dekret z 2 IV 1947 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, Dz.U. 1947, nr 32, poz. 137. Dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, Dz.U. 1948, nr 21, poz. 142; Ustawa z 1 III 1949 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, Dz.U. 1949, nr 16 poz. 100.

²⁷ Dla poprawnego zanalizowania zawartości tabeli autor edycji źródła uznał za konieczne dodanie nowej kolumny przedstawiającej rzeczywiste grupy gospodarstw, które obowiązywały przy naliczaniu podatku gruntowego w latach 1946–1949. Były one wówczas podzielone według przychodu szacunkowego z roku poprzedzającego rok podatkowy, wyrażony w kwintalach żyta (dane w tej kolumnie, dla podkreślenia tego, że nie jest ona częścią oryginalnego źródła zostały przedstawione kursywą), zob. ibidem.

²⁸ W źródle błędnie: 110.

²⁹ W źródle błędnie: 110.

³⁰ W źródle błędnie: 110.

Grupa gospod. ²⁴ [dla roku 1950 – R.G.]	Grupa gospod. ²⁵ [dla lat 1946–1949]	Podatek gruntowy					SFOR		
		1946	1947	1948	1949	1950	1948	1949	1950
Ponad 380–400	<i>Ponad 190–200</i>	7	16	17	17	17	130	130	100
Ponad 400–420	<i>Ponad 200–210</i>	8	16	17	17	18	130	130	110
Ponad 420–440	<i>Ponad 210–220</i>	8	16	17	17	18	130	130	110
Ponad 440–460	<i>Ponad 220–230</i>	8	16	17	17	18	130	130	120
Ponad 460–480	<i>Ponad 230–240</i>	8	16	17	17	18	130	130	130
Ponad 480–500	<i>Ponad 240–250</i>	8	16	17	17	18	130	130	130
Ponad 500	<i>Ponad 250</i>	8	16	18	18	18	130	140	130
Gosp. społ.	<i>Gosp. społ.</i>	4	6–8	6–8	5–8	5–8	–	–	–

Łączny wpływ z tytułu podatku gruntowego i funduszu oszczędnościowego gospodarstw chłopskich kształtował się następująco /szacunkowo/:

Lata	Podatek grunt.		SFOR		Razem	
	Wymiar	Wpływ	Wymiar	Wpływ	Wymiar	Wpływ
1947	24700	20238	–	–	24700	20238
1948	28010	24004	13787	13145 ^a	41797	37149
1949	30968	29793	18218	15599 ^b	49186	45392
1950 /szac./	59073	51064	27033	19017 ^c	86106	70081

^a W tym Fundusz Ziemi 2637 mil. zł; ^b W tym Fundusz Ziemi 3299 mil. zł; ^c Po odliczeniu przewid. wpłat na FZ /ca 3000 mil. zł/

²⁴ W tej kolumnie tabeli Rzendowski wyszczególnił grupy gospodarstw określone w 1950 r. na nowych zasadach. Dla celów wymiaru podatku gruntowego gospodarstwa podzielono na grupy według przychodu szacunkowego wyrażonego w tys. zł. Przychód obliczany był przez pomnożenie liczby hektarów gospodarstwa, dla każdej klasy gruntów i dla każdego rodzaju użytków z osobna przez normę przeciętnego przychodu szacunkowego. Norma wyrażała określony w złotych ogół pożytków, uzyskanych z eksploatacji gospodarstwa rolnego, przypadających średnio na 1 ha gruntów (Rozporządzenie Rady Ministrów z 3 VII 1950 r. w sprawie ustalenia stawek podatku gruntowego dla celów wymiaru podatku gruntowego na rok 1950, Dz.U. 1950, nr 27, poz. 252). Szef Departamentu Rolnictwa PKPG, przygotowując notatkę, „sztucznie” przeniósł nowe grupy gospodarstw ustalone w 1950 r. na lata poprzednie (1946–1949), gdy podstawę opodatkowania stanowił przychód szacunkowy z gospodarstwa z roku poprzedzającego rok podatkowy, wyrażony w kwintalach żyta. Realna wysokość podstawy opodatkowania konkretnego gospodarstwa rolnego w danej gromadzie zależała wówczas od czterech czynników: a) od jego wielkości i struktury użytków rolnych (od 4 do 8% podstawy opodatkowania w 1946 r., od 4 do 16% w 1947 r., od 3 do 18% w 1948 r., od 2 do 18% w 1949 r.), b) od strefy ekonomicznej (jednej z trzech), do której została zaliczona gmina, na terenie której znajdowało się gospodarstwo, c) od grupy gospodarstw, do której zaliczono gromadę, w której było położone gospodarstwo (ziemniaczano-żytnia, zbożowo-hodowlana, ogrodniczo-hodowlana), d) od wysokości normy podstawowej i ceny kwintala żyta ustalonej centralnie dla powiatu, na którego terenie położone było dane gospodarstwo, zob. Dekret z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, Dz.U. 1946, nr 19, poz. 128; Dekret z 2 IV 1947 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, Dz.U. 1947, nr 32, poz. 137. Dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, Dz.U. 1948, nr 21, poz. 142; Ustawa z 1 III 1949 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, Dz.U. 1949, nr 16 poz. 100.

²⁵ Dla poprawnego zanalizowania zawartości tabeli autor edycji źródła uznał za konieczne dodanie nowej kolumny przedstawiającej rzeczywiste grupy gospodarstw, które obowiązywały przy naliczaniu podatku gruntowego w latach 1946–1949. Były one wówczas podzielone według przychodu szacunkowego z roku poprzedzającego rok podatkowy, wyrażony w kwintalach żyta (dane w tej kolumnie, dla podkreślenia tego, że nie jest ona częścią oryginalnego źródła zostały przedstawione kursywą), zob. ibidem.

Wg dokonanych szacunków stosunek łącznych obciążeń /bez wpłat kredytów/ do przychodowości ogólnej gotówkowej drobnych, średnich i kapitalistycznych gospodarstw, rozwija się w r. 1950 do r. 1949 następująco /w procentach/:

Lata	Drobne	Średnie	Kapital.	Razem
1949	14,1	11,5	32,4	17,3
1950	11,8	11,9	49,9	20,7
Wskaźnik	83,6	103,4	150,4 ³¹	119,6

W stosunku do globalnego obciążenia gospodarstw chłopskich /bez spłaty kredytów/ w latach 1949 i 1950 szacunkowe obciążenie poszczególnych klas kształtuje się następująco /w %%/:

Lata	Gospodarstwa		Kapital.	Razem
	Drobne	Średnie		
1949	23,4	31,6	45,0	100,0
1950	17,2	27,0	55,8	100,0

2. Ubezpieczenia rzeczowe

Ubezpieczenia rzeczowe wprowadzają od 1949 r. dla gospodarstw rolnych o mniej-szej przychodowości /do 40 q żyta/ bonifikatę w składce /obliczonej wg kalkulacji ubezpieczeniowej/ w wysokości 10%, a dla gospodarstw o najwyższej przychodowości /ponad 180 q żyta/ dodatek do składki w wysokości 22%. Obecnie zamierzone jest dalsze pogłębienie zróżnicowania klasowego na tym odcinku³².

3. Opłaty za usługi maszynowe

Opłaty za usługi ośrodków maszynowych w latach 1938 i 1939³³ były zróżnicowane na trzy kategorie, w zależności od przychodowości: dla małorolnych, średniorolnych i bogaczy wiejskich, a opłaty za używanie maszyn trakcji konnej na dwie kategorie, a/ dla gospodarstw mało i średniorolnych, b/ dla gospodarstw bogaczy wiejskich.

³¹ Obliczenie błędne. Poprawny wskaźnik wzrostu to: 154,0%

³² Zróżnicowanie składek, wbrew zapewnieniom, zniesiono w 1951 r. – zob. D. Jarosz, op. cit., s. 262.

³³ Chodzi o lata 1948 i 1949 i spółdzielcze ośrodki maszynowe (tzw. SOM-y). SOM-y początkowo podlegały Gminnym Spółdzielniom „SCh”, a od 1 VII 1948 r. Centrali Rolniczej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”. Wraz z przystąpieniem do kolektywizacji wsi rozpoczął się proces likwidacji SOM-ów, których sprzęt przejmowały państwowe ośrodki maszynowe (POM). POM-y w zamyśle władz obsługiwać miały powstające spółdzielnie produkcyjne – zob.: AAN, MR, sygn. 1632/20, *Tezy w sprawie przejęcia działalności SOM przez POM*, 7 XI 1951 r., b.p.; AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych (dalej: MRiRR), sygn. 162/1420, *Pismo okólne MRiRR z 28 III 1950 r.*, k. 42; AAN, MRiRR, sygn. 162/1417, *Notatka z odprawy szefów ekspozytur CZ POM odbytej 18 III 1950 r.*, k. 50; AAN, MR, sygn. 1632/14, *Protokół Kolegium Ministerstwa Rolnictwa z 24 XI 1951 r.*, b.p.; Uchwała Prezydium Rządu nr 366 z 3 V 1952 r. w sprawie przejęcia spółdzielczych ośrodków maszynowych gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska” przez państwowe ośrodki maszynowe, „Monitor Polski” (dalej: MP) 1952, nr A-39, poz. 565.

Oplaty dla małorolnych w pierwszym przypadku były ustalane w zasadzie poniżej kosztów rzeczywistych, dla średniorolnych – wg kosztów rzeczywistych, a dla pełnorolnych – powyżej tych kosztów³⁴.

Obecnie cennik dla prac traktorowych jest jednakowy, z tym, że spółdzielcze ośrodki maszynowe obsługują wyłącznie gospodarstwa mało- i średniorolne. Zróżnicowanie opłat zachowano przy pracach omłotowych i przy maszynach o trakcji konnej.

4. Różnicowanie odszkodowania za wykup ziemi

Normy wynagrodzenia za nieruchomości przejmowane na cele wykonania narodowych planów gospodarczych³⁵ ustalone zostają na poziomie różnym, w zależności od przynależności klasowej dotychczasowego właściciela.

Normy te są oparte na zasadniczym wynagrodzeniu, obliczanym analogicznie do szacunku gruntów nabywanych w drodze reformy rolnej, z tym, że właściele gospodarstw, w zależności od przynależności klasowej, otrzymają dodatek wyrównawczy, dochodzący w grupie gospodarstw najdrobniejszych do 6-krotnej kwoty wynagrodzenia zasadniczego³⁶.

Tym samym wynagrodzenie za jednostkę powierzchni takiego samego gruntu w tej samej strefie ekonomicznej wahać się będzie w skali od 1 do 7-krotnego wynagrodzenia zasadniczego.

5. Koszty elektryfikacji wsi

Do r. 1949 włączanie elektryfikacja wsi postępowała samorzutnie z inicjatywy zainteresowanych gromad wiejskich, przy niewielkiej pomocy Państwa, wynoszącej ok. 20%

³⁴ Po narzuceniu SOM-om przez Centralę Rolniczą Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” (CRS) w 1948 r. odgórnego cennika usług zaczęto wywierać nacisk na SOM-y, aby w większym stopniu włączyć je w „walkę klasową” na wsi, m.in. przez świadczenie większości usług na rzecz gospodarstw małorolnych po cenach zniżkowych, niepokrywających kosztów własnych. Rachunek ekonomiczny w działalności ośrodków przestał odgrywać decydującą rolę – zob. S. Jarecka-Kimłowska, op. cit., s. 79–80. W efekcie wydatki ponoszone na funkcjonowanie SOM-ów były wyższe niż wpływy. W 1950 r. straty SOM-ów w całym kraju wyniosły ok. 22 mln zł. Średnio do każdego hektara obsłużonego przez SOM-y dopłacano 100 zł – AAN, MR, sygn. 1632/14, *Protokół posiedzenia Kolegium Ministerstwa Rolnictwa z 21 VIII 1951 r.*, k. 13.

³⁵ Nieruchomości lub ich części, które uznano za niezbędne dla realizacji narodowych planów gospodarczych mogły być nabywane i przekazywane przez urzędy, instytucje, zakłady państwowe, związki samorządu terytorialnego, centrale spółdzielcze i spółdzielnie w myśl Dekretu z 26 IV 1949 r. o nabywaniu i przekazywaniu nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych, Dz.U. 1949, nr 27, poz. 197. Organem wydającym decyzję w przedmiocie wywłaszczenia było właściwe Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej – zob. M. Perkowski, *Pozyskiwanie tytułu prawnego do nieruchomości w związku z budową i eksploatacją urządzeń przesyłowych*, Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. dr. hab. Dariusza Kijowskiego Katedra Prawa i Postępowania Administracyjnego Wydziału Prawa UwB, Białystok, s. 70.

³⁶ Normy szacunkowe dla nabywanych i przejmowanych nieruchomości oraz sumy wyrównawcze, o których wspomniano w notatce ustalono w zał. nr 2 do Rozporządzenia Rady Ministrów z 3 VI 1950 r. w sprawie ustalenia norm szacunkowych dla nieruchomości nabywanych w celu realizacji narodowych planów gospodarczych, Dz.U. 1950, nr 26, poz. 234.

tylko kosztów budowy sieci elektrycznej. Progresa obciążeń gospodarstw bogatych była niewielka, bowiem udział w kosztach wybud[owania] sieci obciążał chłopów, proporcjonalnie do obszaru gospod. Natomiast instalacje wewn[ętrzne] w zagrodach wiejskich uzyskiwali chłopci w drodze bezpośredn[ich] umów z przedsi[ębiorstwami] montażowymi i prywatnymi instalatorami wg rzeczy[wistych] kosztów. W związku z tym zaledwie ok. 30% gospod[arstw] we wsiach zelektryfikowanych przyłączyło się do sieci, bowiem wielka liczba biednych chłop[ów] nie mogła zdobyć się na poniesienie gotówką tak poważnego wydatku.

Od r. 1950 elektryfik[acja] w zakresie sieci i intal[acji] wewn[ętrznej] zostaje objęta Planem Inwest[ycyjnym], co umożliwia właściwy dobór gromad z punktu widzenia społecznego i techn[icznego]. Przeprowadzana jest ona jako powszechna, obowiązkowa akcja.

Pomoc Państwa z ok. 20% kosztów sieci wzrasta do ok. 60% kosztów ogólnych elektryfikacji, przy czym część tej pomocy pokrywa się przez zwiększenie SFOR dla wszystkich uczestników tego funduszu. Pozostałe 40% chłopci spłacają w 6 ratach półrocznych³⁷.

Wprowadzona zostaje silna progresja w opłatach, która dla najbiedniejszych /do 20 tys. zł rocznej przychodowości gotówkowej/ wynosi rocznie 4.500 zł /przez 3 lata/, zaś dla najbogatszych /ponad 500 tys. zł przychod[owości] pieniężnej/, rocznie – 57.500 zł, a po uwzględnieniu ulgi w SFOR – 46.400 zł.³⁸

Dzięki tej pomocy Państwa i progresji, wszystkie gospodarstwa elektryfikowane do ponad 12 ha powierzchni użytków /o przychodowości 400 tys. zł rocznie/, płacić będą za elektryfikację mniej, niż wynosi koszt rzeczywisty zelektryfikowania gospodarstwa. Od 12 ha opłaty wynosić będą więcej niż koszt rzeczywisty.

Gospodarstw, które nie przyłączyły się w poprzednich latach do sieci elektrycznej, mimo, że dana wieś została zelektryfikowana, zostaną stopniowo doelektryfikowane, tj. zaopatrzone w instalacje wewn[ętrzne], przy czym obciążenia z tego tytułu i pomoc Państwa będą zróżnicowane klasowo analogicznie, jak w ramach normalnej akcji elektryfikacyjnej.

6. Sprzedaż nawozów sztucznych

Przy zaopatrywaniu w nawozy sztuczne gospodarstwa mało- i średniorolne /do 12 wzgl. 15 ha/ korzystają w sezonie jesiennym z wyłącznego prawa ich nabywania

³⁷ Czyli tak naprawdę z 60% „dopłat państwowych” część kwoty pochodziła od chłopów najbogatszych. To oni więc ponosili część kosztów elektryfikacji wsi.

³⁸ W 1950 r. nieznacznie zmniejszono wymiar SFOR dla gospodarstw o najwyższej przychodowości – zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z 3 VII 1950 r. w sprawie obowiązku społecznego oszczędzania oraz ustalenia stawki oszczędnościowej dla uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego na rok 1950, Dz.U. 1950, nr 27, poz. 253.

w okresie czasu do 15.8.³⁹, a w sezonie wiosen. do 1.3.⁴⁰ danego roku. Ograniczenia te nie dotyczą niektórych województw, wzgl. niektórych powiatów oraz spółdz[ielni] prod[ukcyjnych] i upraw kontraktowanych⁴¹.

7. Planowe zakupy zbóż

Wprowadzone pod koniec ub.r. trójki społeczne przy zakupie zbóż⁴² miały na celu wydobycie większej podaży zbóż, przede wszystkim z gospod[arstw] większych i zasobniejszych. Rezultaty tej akcji w pewnym stopniu ilustrują poniższe cyfry zakupu zbóż przez PZZ⁴³ w mies. od listopada do kwietnia wł., w dwóch okresach porównawczych. Cyfry dotyczące skupu pszenicy i jęczmienia, najlepiej ilustrują wyniki społecznej organizacji skupu, zwł. w I kwartale rb.

Zakupy zbóż Polskich Zakładów Zbożowych
rok 1948/1949

Artykuł	1948 r.		1949 r.			
	XI	XII	I	II	III	IV
Żyto	228933	206363	111534	92572	73588	51482
Pszenica	55149	50992	28370	25558	22440	13523
Jęczmień	17524	17984	9394	8102	4758	3293
Owies	23156	27097	21269	14015	7874	5086
Inne	1277	2118	1621	1454	1423	721
Razem	326041 ⁴⁴	304554	172188	141701	110083	74105

³⁹ Do 15 sierpnia.

⁴⁰ Do 1 marca.

⁴¹ Dodać należy, że w okresie stalinowskim bezwzględne pierwszeństwo w zaopatrzeniu w nawozy sztuczne miały Państwowe Gospodarstwa Rolne i spółdzielnie produkcyjne. W roku gosp. 1954/1955 dostawy nawozów sztucznych w PGR wyniosły 59,2 kg/ha powierzchni zasiewów, w spółdzielniach produkcyjnych 58,6 kg/ha, a w gospodarstwach indywidualnych zaledwie 28,1 kg/ha – zob. *Rocznik statystyczny 1956*, Warszawa 1956, tabl. 63 (156), s. 175–176.

⁴² Chodzi o tzw. trójki gromadzkie. Gminne rady narodowe plan skupu zboża ustalony dla gminy rozdzielały poszczególnym gromadom. W gromadach GRN zwoływały zebrania, podczas których wybierano tzw. czynnik społeczny – „trójki gromadzkie” (najczęściej sołtys, członek GRN, członek KG PZPR). Ich zadaniem było rozdysponowanie planu skupu ustalonego dla gromady poszczególnym chłopom. Do zadań „trójek” należało także włączenie się w egzekucję zobowiązań nałożonych na chłopów.

⁴³ PZZ – Polskie Zakłady Zbożowe, przedsiębiorstwo państwowo-spółdzielcze utworzone w końcu 1948 r., którego przedmiotem działania był handel zbożem i przetworami zbożowymi, magazynowanie i przetwórstwo zbóż, zaopatrzenie rynku w zboża, eksport i import zbóż, obrót nasionami konsumpcyjnymi grochu, fasoli, bobu i soczewicy – zob. Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 30 XII 1948 r. o utworzeniu państwowo-spółdzielczego przedsiębiorstwa pod nazwą „Polskie Zakłady Zbożowe”, MP 1949, nr 2, poz. 5; Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z 24 VII 1950 r. w sprawie zmiany zarządzenia Ministra Przemysłu i Handlu z 30 XII 1948 r. o utworzeniu państwowo-spółdzielczego przedsiębiorstwa pod nazwą: „Polskie Zakłady Zbożowe”, MP 1950, nr 88, poz. 1109.

⁴⁴ Błąd w sumie. Powinno być: 326039.

rok 1949/1950

Artykuł	1949 r.		1950 r.			
	XI	XII	I	II	III	IV
Żyto	294369	179976	116460	146156	101836	41815
Pszenica	65919	67188	42679	58873	42851	21764
Jęczmień	10409	13933	10896	12848	7286	2969
Owies	12109	10081	7042	8754	6451	2491
Inne	1778	1735	883	1389	2605	1874
Razem	384584	272913	177960	228020	161029	70913

8. Przednówkowe przydziały mąki

Akcja pomocy przednówkowej w r. 1950 przez dostawy mąki pomiędzy potrzebujących rolników, objęła tylko grupę małorolnych i bezrolnych chłopów. Pomoc wyniesie ca. 50.000 ton.

Nad właściwym rozdziałem tej pomocy czuwa Związek Samop. Chłopskiej w porozumieniu z PZZ.

9. Lokalna dystrybucja artykułów deficytowych

Począwszy od III kwartału 1949 r. funkcjonują przy każdym zakładzie podległym gminnej spółdzielni „Samop. Chł.” /sklep, ośrodek maszynowy, spółdzielnia itp./ komitety członkowskie złożone z danych użytkowników. W wypadku przydziału artykułów deficytowych, komitety członkowskie opiniują rozdzielnik, kierując się wytycznymi, ustalonymi w regulaminie. Wg. niego pierwszeństwo w otrzymaniu artykułów deficytowych mają gospodarstwa mało- i średniorolne.

10. Akcja kontraktacyjna

Prowadzona w powiększającej się z roku na rok skali akcja kontraktowania artykułów rolniczych ma za zadanie główne oparcie jej przede wszystkim o gospodarstwa mało- i średniorolne. Formalny wyraz temu dały uchwały z 12.11.1948 r. i 30.12.1949 r. W szczególności moment przyścia z pomocą gospodarstwom mało- i średniorolnym w akcji kontraktacyjnej wystąpił w pomocy kredytowej przy kontraktowaniu trzody chlewnej. Pomoc ta w myśl obowiązującego regulaminu uzależniona jest od opinii komitetu społecznego przy gminnej spółdzielni. Założenia te zostały w pełni uwzględnione w uchwale z 17.6.1950 r. w sprawie zasad kontraktowania trzody chlewnej na 1951 r.⁴⁵

⁴⁵ Chłopi indywidualni kontraktujący określone rośliny i zwierzęta uzyskiwali kredyty krótkoterminowe (tzw. zaliczki kontraktacyjne), do których dostęp po 1948 r. ograniczono dla gospodarstw mało- i średniorolnych oraz dla spółdzielni produkcyjnych. Umowy kontraktacyjne przewidywały, że chłopi zawierający je będą mogli uzyskać określone ilości atrakcyjnych artykułów przemysłowych, nawozów sztucznych, węgla, cukru itp. Szerzej zob.: D. Jarosz, op. cit., s. 214–218; H. Chołaj, *Kontraktacja produktów rolnych. Studium ekonomiczne*, Warszawa 1965. O prawnych aspektach kontraktacji – zob. A. Stelmachowski, *Kontraktacja produktów rolnych*, Warszawa 1960.

11. Polityka kredytowa

Państwo udziela pomocy gospodarstwom chłopskim w postaci kredytów inwestycyjnych i krótkoterm[inowych] W zakresie inwest. w pierwszym rządzie poważne kredyty uzyskują spółdz. prod., które dzięki nim rozwijają swe gospod. zespołowe oraz ich członkowie, którzy mają możliwość nabycia pierwszej krowy, a nawet wybudowania domu mieszk. Gospodarstwa indywid, drobne i średnie uzyskują kredyty inwest. na rozwój hodowli, budownictwo i pomoc w osadnictwie oraz kredyty krótkoterm. na orkę siewną, nawozy itp.

Kwalifikacja wniosków o pożyczkę należy do Zarz[ądu] Gm[iny] lub grom[adzkiego] Zw[iązku] S[amopomocy] Chł[opskiej], którego zadaniem jest ocena celowości i potrzeby gospod[arczej] kredytu, jak i właściwa selekcja klasowa wnioskodawcy.

12. Pomoc sąsiedzka

Pomoc sąsiedzka – nałożono na bogatych rolników w drodze przymusu prawnego obowiązek wypożyczania biednym chłopom środków produkcji /siła sprzężajna, maszyny, narzędzia, środki transportowe/ – za ustaloną opłatą.

13. Regulacja gospodarstw chłopskich

W drodze akcji „regulacji gospodarstw chłopskich” prowadzonej na terenie całego Państwa, a dotyczącej części gospodarstw powstałych z reformy rolnej po 6 września 1944 r., a w znaczniejszym stopniu gospodarstw osadniczych na terenie ziem odzyskanych, dokonywuje⁴⁶ się redukcji obszarowej większych gospodarstw do norm ustalonych w zarządzeniach, w zależności od strefy ekonomicznej i klasy gruntu.

Utworzone w powyższej drodze „nadwyżki poregulacyjne” są przeznaczane przede wszystkim dla państwowych gospodarstw rolnych.

Obszar nadwyżek przekazywanych PGR do końca roku bieżącego wyniesie ca. 200 tys. ha, a w okresie całego 6-lecia ponad 500 tys. ha.

14. Wydzierżawianie gruntów niezagospodarowanych

Akcja zmierzająca do zagospodarowania gruntów umożliwia bezpłatne ich użytkowanie przy ulgowych stawkach podatkowych.

Pierwszeństwo do przydziału gruntów na takich warunkach mają bezrolni, małorolni i średniorolni, z ograniczeniem obszaru gruntów oddawanych w użytkowanie poszczególnemu rolnikowi, łącznie z jego własnymi gruntami do 20 ha, o ile miejscowa rada narodowa nie zastosuje dalszego obniżenia powyższej normy⁴⁷.

⁴⁶ Tak w tekście.

⁴⁷ Z czasem władze przystąpiły do wydzierżawiania gruntów tzw. zespołom uprawowym na preferencyjnych warunkach. Zespoły zakładać mieli właściciele gospodarstw mało- i średniorolnych. Stać się miały one pierwszym krokiem w tworzeniu spółdzielni produkcyjnych, szerzej – zob. R. Gross, *Proste formy kooperacji rolnej jako ukryte metody kolekty-*

15. Oplaty radiowe

Należności z tytułu kosztów zradiofonizowania wsi projektuje się w formie opłat, w zależności od przychodowości gospodarstw, przy czym opłata dla gospodarstw mniejszych będzie niższa od kosztów rzeczywistych, a opłata od gospodarstw większych – wyższa od tych kosztów.

16. Porzucanie gospodarstw przez bogaczy

Zjawisko zrzekania się gospodarstw przez osadników i posiadaczy prywatnych gospodarstw chłopskich przeważa w wysokim stopniu na odcinku gospodarstw większych, np. na podstawie informacji Biura Regionalnego PKPG w Poznaniu – w woj. poznańskim na terenie ziem dawnych zrzekło się ostatnio gospodarstw 52 właścicieli, z tego w 45 gospodarstwach przeciętny obszar wynosił 40 ha.

Podobne zjawisko występuje na terenie ziem odzyskanych, np. na 559 zgłoszonych ostatnio w Ziemi Lubuskiej wniosków o zrzeczeniu się gospodarstw, 425 wniosków dotyczy gospodarstw ponad 7 ha, w czym 82 ponad 12 ha⁴⁸.

Źródło:

Archiwum Akt Nowych,
zespół: *Urząd Rady Ministrów, Kancelaria Tajna, sygn. 290/3/70, k. 3–12,*
(oryginał, maszynopis).

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych
Centralny Urząd Planowania
Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
Ministerstwo Rolnictwa
Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych
Urząd Rady Ministrów, Kancelaria Tajna

Źródła drukowane

Dekret z 12 IX 1947 r. o pomocy sąsiedzkiej w rolnictwie, „Dziennik Ustaw” 1947, nr 59, poz. 320.
Dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, „Dziennik Ustaw” 1948, nr 21, poz. 142.
Dekret z 2 IV 1947 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, „Dziennik Ustaw” 1947, nr 32, poz. 137.
Dekret z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, „Dziennik Ustaw” 1946, nr 19, poz. 128.
Dekret z 23 VII 1951 r. o planowym skupie zbóż, „Dziennik Ustaw” 1951, nr 39, poz. 297;

wizacji wsi na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956, KMW 2020, nr 1, s. 82–97.

⁴⁸ Podobne zjawisko objęło także inne tereny tzw. Ziem Odzyskanych i występowało do końca okresu stalinowskiego, zob. R. Gross, *Opuszczanie i porzucanie ...*, s. 509–523.

- Dekret z 24 IV 1952 r. o obowiązkowych dostawach mleka, „Dziennik Ustaw” 1952, nr 22, poz. 142.
- Dekret z 26 IV 1949 r. o nabywaniu i przekazywaniu nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych, „Dziennik Ustaw” 1949, nr 27, poz. 197.
- Dekret z 8 X 1951 r. o zabezpieczeniu dostaw ziemniaków ze zbiorów 1951 r., „Dziennik Ustaw” 1951, nr 52, poz. 368.
- Instrukcja Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych z 12 V 1948 r. wydana w porozumieniu z ministrami: ziem odzyskanych, odbudowy i leśnictwa o regulacji gruntów na obszarze Ziemi Odzyskanych oraz byłego Wolnego Miasta Gdańska, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych” 1948, nr 12, poz. 49.
- Rozporządzenia Rady Ministrów z 3 VI 1950 r. w sprawie ustalenia norm szacunkowych dla nieruchomości nabywanych w celu realizacji narodowych planów gospodarczych, „Dziennik Ustaw” 1950, nr 26, poz. 234.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 19 X 1950 r. w sprawie norm wynagrodzenia za świadczenia z tytułu pomocy sąsiedzkiej w rolnictwie oraz uiszczania w gotówce równowartości opłat oznaczonych w zbożu, „Dziennik Ustaw” 1950, nr 51, poz. 475.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 5 III 1948 r. wydane w porozumieniu z Ministrami Administracji Publicznej i Ziemi Odzyskanych w sprawie norm wynagrodzenia za świadczenia z tytułu pomocy sąsiedzkiej w rolnictwie oraz uiszczania w gotówce równowartości opłat oznaczonych w zbożu, „Dziennik Ustaw” 1948, nr 11, poz. 88.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z 20 III 1954 r. w sprawie norm wynagrodzenia za świadczenia z tytułu pomocy sąsiedzkiej w rolnictwie, „Dziennik Ustaw” 1954, nr 14, poz. 53.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 30 III 1945 r. o obowiązku świadczeń rzeczowych na rok gospodarczy 1945/1946, „Dziennik Ustaw” 1945, nr 14, poz. 78.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 3 VII 1950 r. w sprawie obowiązku społecznego oszczędzania oraz ustalenia stawki oszczędnościowej dla uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego na rok 1950, „Dziennik Ustaw” 1950, Nr 27, poz. 253.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 3 VII 1950 r. w sprawie ustalenia stawek podatku gruntowego dla celów wymiaru podatku gruntowego na rok 1950, „Dziennik Ustaw” 1950, nr 27, poz. 252.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 VII 1947 r. o obowiązku uiszczania przez niektóre gospodarstwa rolne podatku gruntowego w ziemiopłodach, „Dziennik Ustaw” 1947, nr 55, poz. 296.
- Uchwała Prezydium Rządu nr 366 z 3 V 1952 r. w sprawie przejęcia spółdzielczych ośrodków maszynowych gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska” przez państwowe ośrodki maszynowe, „Monitor Polski” 1952, nr A-39, poz. 565.
- Ustawa z 1 III 1949 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, „Dziennik Ustaw” 1949, nr 16 poz. 100.
- Ustawa z 10 VII 1952 r. o obowiązkowych dostawach zbóż, „Dziennik Ustaw” 1952, nr 32, poz. 214;
- Ustawa z 15 II 1952 r. o obowiązkowych dostawach zwierząt rzeźnych, „Dziennik Ustaw” 1952, nr 8, poz. 46.
- Ustawa z 21 VII 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950–1955, „Dziennik Ustaw” 1950, nr 37, poz. 344
- Ustawa z 28 VI 1950 r. o podatku gruntowym, „Dziennik Ustaw” 1950, nr 27, poz. 250
- Ustawa z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego, „Dziennik Ustaw” 1947, nr 43, poz. 224.
- Ustawa z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania, „Dziennik Ustaw” 1948, nr 10, poz. 74.
- Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z 24 VII 1950 r. w sprawie zmiany zarządzenia Ministra Przemysłu i Handlu z 30 XII 1948 r. o utworzeniu państwowo-spółdzielczego przedsiębiorstwa pod nazwą: „Polskie Zakłady Zbożowe”, „Monitor Polski” 1950, nr 88, poz. 1109.
- Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 30 XII 1948 r. o utworzeniu państwowo-spółdzielczego przedsiębiorstwa pod nazwą „Polskie Zakłady Zbożowe”, „Monitor Polski” 1949, nr 2, poz. 5.

Opracowania

Cholaj H., *Kontraktacja produktów rolnych. Studium ekonomiczne*, Warszawa 1965.

Dziurzyński P., *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych*, Warszawa 1983.

Gross R., *Obciążenia gospodarstw chłopskich na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956*, „Echa Przeszłości” 2015, t. XVI.

– *Opuszczanie i porzucanie gospodarstw rolnych na Warmii i Mazurach w okresie kolektywizacji wsi (1948–1956)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2018, nr 3(301).

– *Proste formy kooperacji rolnej jako ukryte metody kolektywizacji wsi na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2020, nr 1.

- *Przemiany gospodarcze wsi na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, Olsztyn 2019.
 - *Soviet sources of the economic policy in Poland in 1947–1956*, „Echa Przeszłości” 2023, t. XXIV/1.
 - *Spółeczna klasyfikacja gruntów na Warmii i Mazurach w 1949 roku i jej skutki*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2015, nr 1.
 - *Związek Samopomocy Chłopskiej na olsztyńskiej wsi (1945–1948). Początki „polityki klasowej”*, „Echa Przeszłości” 2018, t. XIX/1.
- Jarecka-Kimłowska S., *Z problemów spółdzielczości wiejskiej w Polsce w latach 1944–1957*, Warszawa 1977.
- Jarosz D., *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopi*, Warszawa 1998.
- Nadolski M., *Pośrednie metody kolektywizacji wsi polskiej*, w: *Opór chłopów przeciw kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, red. F. Gryciuk, Siedlce 1997.
- Skonieczny T., *Zrzekanie się gospodarstw rolnych na ziemiach zachodnich i północnych w okresie intensywnej kolektywizacji (1948–1956)*, w: *Demografia i społeczeństwo Ziemi Zachodnich i Północnych 1945–1995. Próba bilansu*, red. E. Frątczak i Z. Strzelecki, Warszawa 1996.
- Stelmachowski A., *Kontraktacja produktów rolnych*, Warszawa 1960.
- Wilamowski B., Mucha J., *Osadnictwo wiejskie w województwie olsztyńskim po roku 1945*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1961, nr 2.
- Winiewska R., *Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce 1944–1955*, Warszawa 1961.